

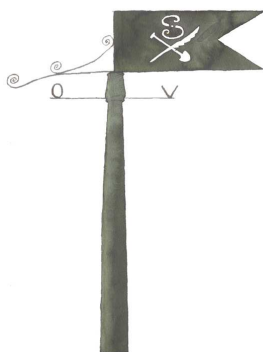
VANDRINGSLEDEN SVENS ALTARE

Parkeringen i kanten av Morlanda säteri är startpunkten för en sex kilometer lång vandringsled på Storehamn.

Hamn har här inget med båtar att göra utan betyder utmark, där man släppte djuren på bete. Högsta punkten ligger på 106 meters höjd.

Där har det bott människor av alla slag. Det finns spår efter rejäla torp och ett riktigt herresäte, men också av nästintill ofattbar nöd. Efter sillperiodens plötsliga slut 1809 kunde människor inte försörja sig ute i skärgården. De slog sig ned på alla upptänkliga platser, bröt sten, dikade ut myrar och odlade vad som gick. Åtskilliga familjer, ofta med många barn, tvingades bo i eländiga stenkojor och backstugor. Detta var då en ytterst karg trakt, bara bevuxen med ljung och små buskar.

På elva platser finner du skyltar som berättar om människorna och deras livsvillkor. Vandringsleden går genom ett naturreservat och är utprickad med gula markeringar. Leden har iordningställt av Orust kommun, och har blivit möjlig tack vare markägarnas välvilja. Grusvägen är privat och inte tillåten för allmän biltrafik.

Högsta punkten på vandringsleden kallas Svens Altare. Där finner du denna flöjel med Gunnar Sannes exlibris: en gåspenna, en spade och ett S.

Svens Altare är en sex kilometer lång vandringsled genom Morlanda säteris naturreservat, som har tillkommit bland annat för att bevara den mäktiga lövskogen i bergsravinerna och för att skydda det artrika växt- och djurlivet kring Hålda vatten. På elva platser finns skyltar som berättar om människorna som levt där.

Morlanda Säteri

För 400 år sedan låg Morlandas gårdsbyggnader nära vattnet på en höjd invid landsvägen. Platsen kallas än idag för ”De gamla tomterna”. Till vänster skimtar den medeltida kyrkan. När vattnet stod högre bildades ett näs som var bra ur försvarssynpunkt. Sannolikt har platsen varit bebyggd sedan forntiden. Strax intill finns ett gravfält från järnåldern.

Morlanda säteri är känt som herresäte sedan slutet av 1300-talet och ägdes då av det norska riksrådet Jon Reidarsson Darre. Under gränsstrider 1519 brände svenskarna ned gården.

1525 togs den över av adelsmannen Vincent Lunge. Genom hans dotter Blanzeflors giftermål kom släkten Bildt till Morlanda. Hennes sonson Daniel Bildt blev 1626 ensam ägare till säteriet. Han och hustrun Dorotea Bielke utökade avsevärt säteriets egendomar och deras son Knut Bildt började 1675 bygga det nuvarande bostadshuset.

Släkten Bildt, som också förre statsministern Carl Bildt tillhör, ägde säteriet ända till 1881, då det köptes av Johan Sanne. Släkten Bildt återkom dock snart genom att sonen Gunnar Sanne gifte sig med Karin Bildt. Efter deras död övertogs säteriet 1955 av svärsonen Bertil Thorburn, som i sin tur lämnade över till sin son Jon Thorburn 1975. Säteriet är Orusts största samlade jordegendom och omfattar inemot 700 hektar.

Vattnet gick förr högre upp land. De första byggnaderna på Morlanda säteri låg på en udde. Platsen kallas än idag "De gamla tomterna". Så här kan det ha sett ut här uppifrån på 1600-talet. Den röda triangeln markerar platsen där huvudbyggnaden ligger idag.

Galgberget

Galgberget kallas den plats där adelsmännen på Morlanda säteri sägs ha låtit avrätta underlydande bönder och torpare som dömts till döden. Tre meter upp på den branta bergväggen ser du ett djupt hål. Där skall man ha stuckit in en stock, som fungerat som galge. Men så har det nog inte gått till. Den avrättade fick i gamla tider hänga kvar i galgen och naturen fick ta hand om kvarlevorna. En sådan plats måste alltså väljas så att inte boskap kunde nå den. Galgen måste därför ha stått uppe på berget, där den hängde var synlig vida omkring, "sig själv till välförtjänt straff och androm till varnagel" som det stod i lagen.

Bohuslän tillhörde i gamla tider Norge och där hade adeln "hals- och handrätt", vilket betydde att de hade rätt att dra underlydande inför domstol och skyldighet att verkställa avrättningen, när straffet var döden.

År 1519 brände svenskarna ned säteriets byggnader. Herren på Morlanda lät hänga de krigsfångar han gripit, kanske på just denna plats. Sedan Bohuslän blev svenskt 1658 har ingen avrättning ägt rum här.

Galgeberget är en del av fornborgen Slottsberget. Rester av dess yttre mur är fortfarande synliga.

Adelsmännen hade förr rätt att dra misstänkta undersåtar inför domstol. Det behövdes inte mycket för att bli dömd till döden. Bödeln var ofta själv en dödsdömd som benådats mot att han tagit på sig det föraktade arbetet.

Skogen

Ännu kan man se stenfoten efter huset på torpet Skogen. Det var byggt av grov plank och bestod av två rum och kök samt oinredd vind och var en ovanligt stor torpstuga. Grundstenarna efter ladugården syns strax norr om huset, som förmodligen byggdes i början av 1890-talet då Niklas Johansson blev torpare här.

Han betalade liksom sina föregångare arrendet genom dagsverken på säteriet. Torpet var ovanligt stort även till arealen: minst tre hektar åkerjord och därtill beteshagar, tillräckligt för fyra kor och en häst. Detta torp började uppodlas redan på 1700-talet och kallas ibland för Berga klev efter dalgången i väster. Här bodde från 1821 till sin död 1840 en torpare med det ståtliga namnet Johan Ridderbjelke. En adelsman på avvägar?

Att uppodlingen av torpet skett under lång tid avslöjas av gårdsgårdens utseende. I äldre tid betade djuren i skogen och stängdes ute från åkrarna. Därför riktar äldre gårdsgårdar den jämna sidan utåt skogen, eftersom den var svårare för djuren att klättra på. Från mitten av 1800-talet började man skydda återväxten och 1903 kom en ny skogslag. Uppodlingar från denna tid har gårdsgårdarnas jämna sida vänd in mot åkrarna.

Sist på Skogen var ingenjör N H Nordström som flyttade härifrån till Tjörn 1948. Huset och ladugården revs och flyttades. Åkrarna planterades igen med skog.

Skogen var ett ovanligt stort torp både vad gäller byggnader och areal.

Kalvhagen

På en kulle kan se resterna av en mycket liten ladugård med loge, lada och ett fähus i sten. Övriga väggar bestod troligen av parvis stående träslanor mellan vilka man kilat in enris. Taket var säkert täckt med halm.

Torpet heter Kalvhagen. Det låg på gården Håltas mark och är känt sedan 1798. Förste torparen var Olof Pettersson. Efter honom kom Zakarias Konkel 1810 som var klensmedsgesäll och alltså kunnig i att fila till och reparera mindre metallföremål. Konkels bostad kan ha legat strax bakom lagården, troligen en liten ryggåsstuga med torvtak.

Den sista som bodde där var Kajsa Andersdotter. När hon blev änka 1870 inhystes hon på torpet Hamburg väster om Håltas vatten. Det var ett vanligt torpnamn och betyder hemmet, ”borgen”, i ”hamna”, utmarken. Den folkliga humorn döpte granntorpet till Altona, som ju är namnet på en förstad till staden Hamburg.

Näste torpare på Kalvhagen byggde omkring 1880 ett nytt hus med ett rum och kök nedanför kullen. Att huset är av senare datum förstår man av att det har en riktig källare. Äldre hus byggdes med enkel stenfoot direkt på backen och livsmedel förvarades i en separat jordkällare.

Sist i det huset var vägarbetaren Olof Johansson, född 1878, och hans maka Alma, född 1877. De bodde här med åtta barn till 1939, varefter huset revs.

De äldsta byggnaderna på torpet Kalvhagen var mycket små och enkla. Fähuset var troligen av sten, ladan av enris inflätat mellan upprättstående slanor.

Hålda

Hålda röjdes fram ur skogen och uppodlades under 1500-talet. Namnet är en böjningsform av "hult", ett ålderdomligt ord för skogsdunge. 1627 förvärvades Hålda av Daniel Knutsson Bildt på Morlanda säteri.

När Abraham Gustaf Bildt 1802 gifte bort sin dotter Johanna Katarina med den förmögne handelsmannen Abraham Helleberg i Marstrand, fick hon Hålda i brudgåva. Ett ståtligt tvåvåningshus med två skorstenar byggdes. Nedanför anlades en park i terasser mot sjön, ett blickfång för resande på huvudvägen till Ellös. Johanna blev tidigt änka och gifte om sig 1811 med löjtnanten M L von Schulz. 1831 blev Johanna änka igen. Själv levde hon till 1863. Barnen sålde senare Hålda till bonden Karl F Olsson.

Men han fick lunginflammation under flyttningen över isen från Dragsmark och dog bara 30 år gammal. Hustrun Britta Maria Helgesdotter, som han hade en son med, gifte om sig med Karl Fredrik Holmdahl och fick fler barn.

Äldste sonen, Frithjof, kom dåligt överens med styvfadern och när han blev myndig 1886 förvisade han hela sin familj till moderns föräldrahem i Myckleby. Han tog då namnet Hulthén; en originell person som du kan läsa mer om nedan.

Huset brann 1901 och Hulthén bodde till sin död 1947 i arrendebostaden, som låg närmare den 40 meter långa ladugården. 1950 köptes Hålda av Bertil Thorburn på Morlanda.

Abraham Bildt på Morlanda gav 1802 Hålda i brudgåva åt sin dotter. Gården låg då centralt invid huvudleden mellan Svanesund och Ellös.

Majlyckan

När Sven dog 1841 kunde änkan Britta Kristiansdotter inte klara av arrendet till Gunneröds ägare. Hon och barnen fick lämna torpet Intaget och söka sig något annat. Det kan ha varit här i Majlyckan hon slog sig ned, i resterna efter en gammal sövila. Så kallades fårhusen dit vallpojken förde sin hjord nattetid till skydd för rovdjuren. När dessa mot mitten av 1800-talet utrotades, övergavs sövilorna.

Murarna fick byggas på med några trälappar. Taket var troligen täckt med vass och torv och man kan se spår efter en murstock. Britta dog 1849. Den tjugoårige sonen Karl hade gått bort strax innan och kvar i stugan blev dottern Sofia som gift sig med sjömannen Magnus Nilsson.

I riktigt fattiga hem fick barnen ibland stanna kvar i halmbädden hela dagen för att hålla hungern borta. Kanske hade mor lite potatis med sig när hon kom om kvällen, någon gång fanns salt sill på bordet, sällan bröd och gröt, ofta bara vattvälling på hoptiggda rester. Kylan höll man nödtorftigt borta genom att elda med ljung och torv. Ved kunde bara rikt folk hålla sig med.

Magnus dog 1856 i tuberkulos. Sofia bodde kvar till sin död 1867, skriven som fattighjon i kyrkoböckerna. Hennes tre barn flyttade härifrån. Betty blev piga hos Nils Olsson i Stora Huseby och Niklas dräng hos handlaren Olof Larsson i Kårehogen. Majlyckan lämnades öde och föll ihop.

Troligen var det här den fattiga torparänkan Britta Kristiansdotter bodde med sina barn i en eländig stuga.

Lugneborg

Invid sjön finns murarna kvar efter garveriet Lugneborg. Garvning av djurhudar kräver riklig tillgång på vatten. Processen kunde ta över ett år i anspråk. Man började med att befria hudarna från hår och köttvävnad med hjälp av så kallad kalkmjölk.

Efter spolning i vatten med mjölksyrelösning lades hudarna i stora nedsänkta träkar. Man kan fortfarande se spåren i marken. Hudarna varvades med bark från ek och gran och övergöts med vatten.

Lugneborg var bara ett av alla garverier i trakten och anlades 1838 av Anders Bergström, som varit gesäll på Ilandafors garveri vid Morlanda Brygga. Verksamheten pågick från och till men lades ned i slutet av 1800-talet. En anledning var brist på hästhudar. Bönderna fick bättre betalt för sina hästar hos Strömsholms garveri, som också låg vid Morlanda Brygga.

Där hade man 1888 börjat sälja köttet, medan bönderna fick den garvade huden åter som betalning. Den skamliga hästkötthanteringen sköttes långt borta på ett slakteri i Göteborg.

Grunden intill garveriet är reterna av ett bostadshus som också inrymde en liten lanthandel. Mittemot finns spår av en stenkällare. Byggnaderna revs efter det att landsvägen, som gick här förbi, fick en annan sträckning 1904. Virket användes för att bygga Ellös första sparbank.

Så här kan garveriet Lugneborg ha sett ut när verksamheten var igång under 1800-talet.

Hulthéns skorpor

Hulthéns skorpor var ett känt begrepp på Orust. Bakom det fridfulla namnet dolde sig en orolig själ: Frithiof Hulthén, ägare till gården Håлта. Huvudbyggnaden låg tvärs över sjön. Bageriet hade hans mor startat där omkring 1880.

Efter fem år med jordbruket arrenderade han ut marken och koncentrerade sig på hönsavel och odling av trädgårdsväxter, men sysslade också med biodling och rökeri och gjorde ett försök som författare. På denna plats anlade han ett garveri, tätt inpå konkurrenten Lugneborg.

Iförd kubb och pistol inspekterade han verksamheten på sina ägor. Men garveriet brann ned innan det kommit igång på allvar. Skorporerna gav inkomster, men kanske inte så mycket. I alla fall hyste landsfiskalen misstankar, när också den ståtliga mangårdsbyggnaden brann ned. Så småningom fick Hulthén dock ut försäkringspengarna.

1903 återupptog han jordbruket och höll sig med fem kor och några ungdjur. Mjölken kärnades till smör som såldes i Lysekil. Hulthén var ungarl och hade en trogen hushållerska, Amanda Nilsson. När hon dog 1933 slutade han med mjölkorna och övergick till att upplåta mark till bete. När kossorna kom om våren ritade han av dem för att kunna lämna dem åter till rätt ägare om hösten. På Håлта levde han med sina katter i arrendebostaden till sin död 1947.

Här lät den originelle herrn på Hålda anlägga ett garveri, tätt inpå konkurrenten Lugneborg. Han sägs ha haft drag av Winston Churchill.

Milstenen

Den gamla landsvägen mellan Svanesund och Ellös utgör en del av vandringsleden. Men redan 1904 var den för smal och backig och den fick då en ny sträckning utefter havet nedanför berget. Kvar står den gamla kvartsmilstenen, en av de fem på Orust som står på sina ursprungliga platser. Detta är den enda med bevarad sockel och är troligen från 1700-talet. Den gamla svenska mil man räknade med innan metersystemet infördes mätte 18.000 alnar vilket motsvarar 10,7 kilometer.

Milstolpar började sättas upp på 1600-talet. Gästgiveriförordningen föreskrev att det skulle finnas kost och logi och utvilade hästar med jämna mellanrum utefter vägarna. Samtidigt påbjöds mätning av vägarna så att ämbetsmännens reseräkningar skulle kunna kontrolleras.

Alla landsvägar i Bohuslän var uppmätta från Bohus fästning i Kungälv, som före 1700 var säte för landshövdingen i länet. På Orust har man mätt ifrån Svanesund, som är ett urgammalt färjeläge. Där anlades öns första gästgiveri. Till Vräländ är det en gammal svensk mil och där låg nästa gästgiveri och på vägen västerut åter ett i Hogen.

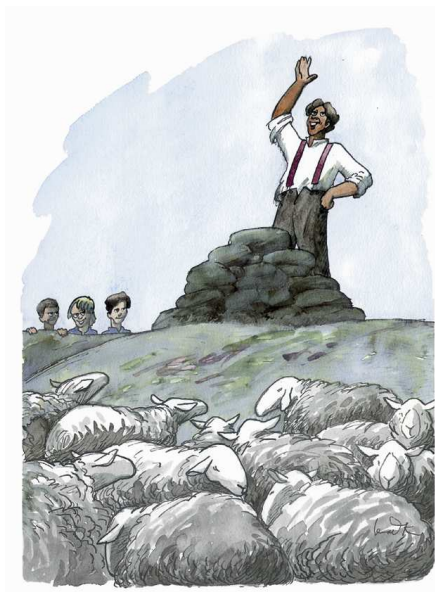

På Orust började man anlägga vägar först mot mitten av 1700-talet. De var avpassade för en kärra. Möten kunde ställa till problem. Vem skulle vika?

Svens altare

Stenhögen på bergstoppen är enligt enligt folksägen rester av det altare Sven använde när han höll predikan för sina får.

Sant är att i trakten levde en man vid namn Sven Jönsson. Han var född 1804 och vid sin död 1849 bodde han på torpet Skogen som beskrivits ovan. Han växte upp på torpet Bråten under Getrilla, ett stycke österut, och kan ha vandrat omkring här som vallpojke med sina får. Kanske tog han sig för att leka präst vid stenhögen som nog är resterna av en bronsåldersgrav. Präst var ju något av det finaste man kunde vara.

På stängen har funnits en minnesplatta med följande text:
Svens Altare, ön Orusts vackraste utsiktspunkt, 106 meter över havet. Härifrån skådas det vida havet, elva kyrkor, Hållö fyr utanför Smögen och Blåkullen i Solberga på tre mils distans. Sven Vänernskeppare reste här altare i medlet av 1800-talet. Gunnar Sanne, ägare av Morlanda uråldriga säteri, lät uppsätta denna flöjel år 1948 till erinran om kära barndomsminnen och som en hyllning åt älskad hembygd. Svenska folk, giv Gud allena äran för tryggt beskydd under två oerhörda världskrig.

Fornborgen på Slottsberget

För omkring 1500 år sedan rådde stor oro i Europa. Främmande folkstammar trängde in hos sina grannar och erövrade mark och värdesaker och slavar. Bönderna kunde skydda sig genom att med familj och djur fly upp på en brant höjd. Dessa höjder eller berg kallas fornborgar och på Slottsberget finns en sådan, en av de fjorton man tror sig hittat spår efter på Orust.

När främmande stammar siktades i havsbandet spreds varningar med eld och rök från bergstopp till bergstopp. Högst uppe i borgen har man en vidsträckt utsikt över både land och hav, speciellt förr då skogen var lägre och glesare.

Slottsberget är från flera håll omöjligt att bestiga. I flackare avsnitt byggde man murar. Det finns spår av sådana liksom av åtminstone en port. Muren har förmodligen varit förstärkt med stockar och spetsiga pålar. Träspjut och stenar var de vapen som i allmänhet stod till buds. Men kanske blev det aldrig någon strid. Angripare som tvingats till belägring drog nog vidare när de insåg att böndernas stamfränder varskotts och snart kunde falla dem i ryggen.

